

RANNSÓKNIR Í FÉLAGSVÍSINDUM

Erindi flutt á ráðstefnu í september 1994

Ritsjóri

Friðrik H. Jónsson

RANNSÓKNIR Í
FÉLAGSVÍSINDUM

Erindi flutt á ráðstefnu í september 1994

Ritsjóri
Friðrik H. Jónsson

Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands
Háskólaútgáfum

Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands
Hagfræðistofnun Háskóla Íslands

1995

© 1995 Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands

ISBN: 9979-54-107-5

Öll réttindi áskilin.

Bók þessa má ekki afrita með neinum hætti, svo sem með ljósritun, ljósmyndun, prentun, hljóðritun eða á annan sambærilegan hátt, að hluta til eða heild, nema að fengnu skriflegu leyfi höfunda eða útgefenda. Brot varða lög um höfundarrétt.

Framan á kápu er myndin Vetur eftir Ágúst F. Petersen

Prentumsjón: Prentmyndastofan

ER SKÓLAKERFIÐ AÐ SPRINGA? UM PRÓUN HÁSKÓLASTIGSINS Á ÍSLANDI¹

Í þessu erindi ætla ég að skoða nokkra þætti í vexti háskólastigsins hér á landi. Ég mun einnig velta fyrir mér afleiðingum þessa vaxtar, ræða hvort hann geti talist of mikill og jafnframt spá fyrir um þróun mála næstu árin.

Flestir eru sammála um að menntun sé eftirsóknarverð, þótt fólk greini á um hve mikil hún þurfi að vera og hvers eðlis hún eigi að vera. Menntakerfið hefur eflst mjög á þessari öld, ekki síst háskólastigið, og það má jafnvel velta því fyrir sér hvort menntun hér á landi sé orðin of mikil. Menntun er dýr og spryrja má hvort þjóðfélagið hafi efni á allri menntun sem nú er boðið upp á jafnvel þótt hún sé að ýmsu leyti eftirsóknarverð. Fjárrramlag til menntunar á háskólastigi hækkar talsvert upp úr 1970 og aftur um 1980 og spurning er hvenær næstu sveiflu er að vænta (sjá mynd 1).

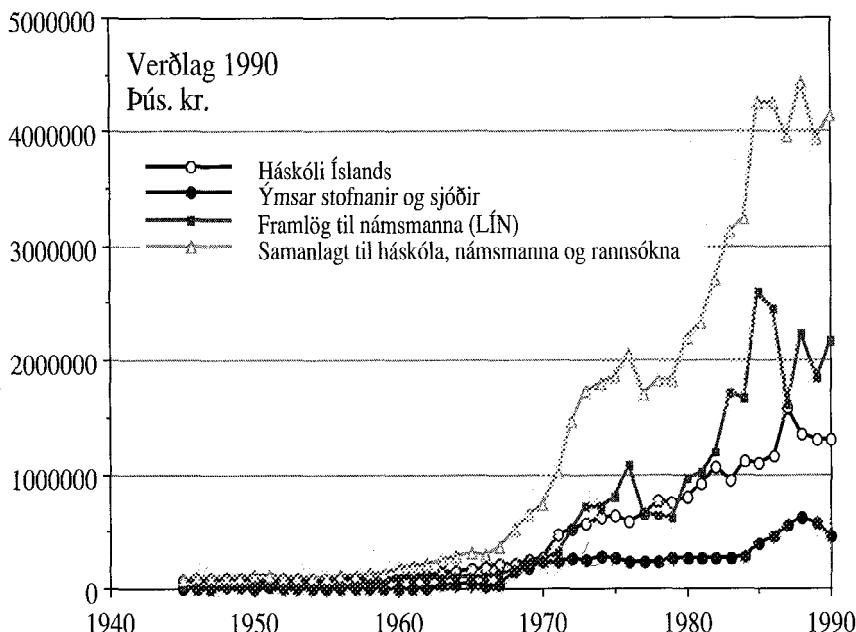
Ýmis efnisleg rök verða rakin hér á eftir fyrir því að háskólastigið muni halda áfram að þenjast út og krefjist sífellt meira fjármagns. En ekki er ljóst hvort við teljum okkur hafa efni á því. Höfum við efni á enn einni sveiflu upp á við í útgjöldum til háskólastigsins? Hver verður vöxtur háskólastigsins næstu áratugina? Verður hann áfram jafn mikill og hann hefur verið undanfarin 30 ár? Erum við tilbúin til að greiða fyrir þá aukningu? Í því sambandi má einnig leiða hugann að því hvað verður um framhaldsskólastigið ef háskólastigið heldur áfram að þenjast út? Athugum nú þessi atriði nánar.

Á þessari öld hafa Íslendingar einkum sótt háskólamenntun sína til Háskóla Íslands og til erlendra háskóla. Síðastliðin tuttugu ár hefur öðrum íslenskum háskólum vaxið fiskur um hrygg og nú má telja a.m.k. sjö skóla á háskólastigi hér á landi.² Þar að auki má telja nokkra skóla sem eru á mörkum framhaldsskóla- og háskólastigs. Upplýsingar um skólasókn hér á landi sýna glöggjt hver þróunin hefur verið. Ekki eru aðgengilegar tölur um sókn Íslendinga í háskólanám erlendis á þessari öld þar til LÍN kemur til sögunnar. Tölur þaðan eru takmörk-

¹ Þetta eru nokkur atriði úr ráðstefnuerindi, sem er byggt á grein sem er í vinnslu um þróun háskólastigsins á Íslandi. Ekki er rám hér til að birta nema hluta þess bakgrunnsefni sem málflutningurinn byggist á.

² Búvisindadeild Bændaskólangs á Hvannayri, Háskólinn á Akureyri, Háskóli Íslands, Kennaraháskóli Íslands, Samvinnuháskólinn Bisfröst, Tækniþáskóli Íslands, Tölvuháskóli Verslunarskólangs.

Framlag ríkisins til háskólastigsins og til rannsókna 1945 - 1990

Mynd 1. Fjárfamlög til háskólamenntunar og rannsókna í tæpa hálfa öld.³

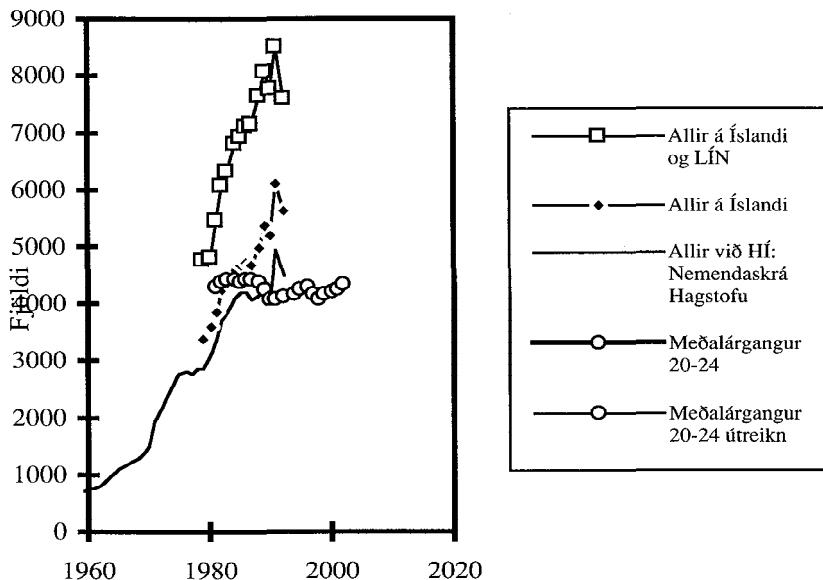
unum háðar en gefa líklega býsna rétta mynd, einkum hin síðari ár. Hér á eftir er einkum litið til Háskóla Íslands en einnig er reynt að sýna heildarmyndina eftir því sem kostur er.

Við athugun á þróuninni undanfarna áratugi eru þrjú atriði sem vekja sérstaka athygli og verða rædd hér á eftir. Það fyrsta er hve vöxtur háskólastigsins í heild, en þó einkum Háskóla Íslands, hefur verið stöðugur og fátt bendir til að hann muni minnka. Annað atriðið er hve almennt eða fræðilegt nám hefur eflst meira en starfsmiðað nám og það þriðja að vöxtinn í háskółakerfinu undanfarinn áratug má alfarið rekja til fjölgunar kvenna í háskólanámi þótt hlutfall karla úr hverjum árgangi sem tekur stúdentspróf hafi hækkað tölvuvert á þessu tímabili.

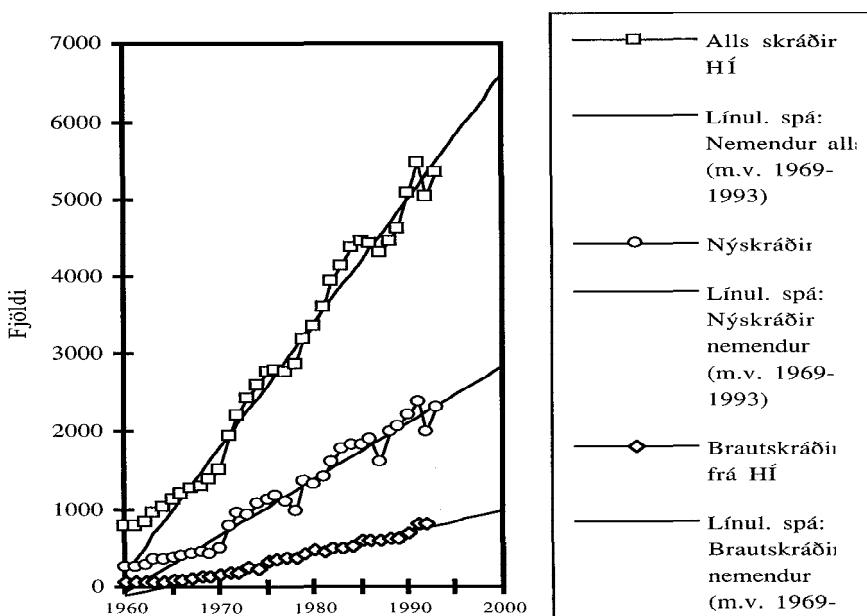
Stöðugur vöxtur

Skólasókn á háskólastigi hefur aukist nálægt því línulega síðastliðin 25-30 ár (sjá mynd 2) og þetta er enn reglulegra ef aðeins er horft á tölur fyrir Háskóla Íslands (sjá mynd 3). Fækkun þeirra sem fá lán til náms erlendis virðist vera tölverð og athyglisverð en sú þróun verður ekki rædd nánar hér.

³ Jón Torfi Jónasson, 1991, mynd 19.

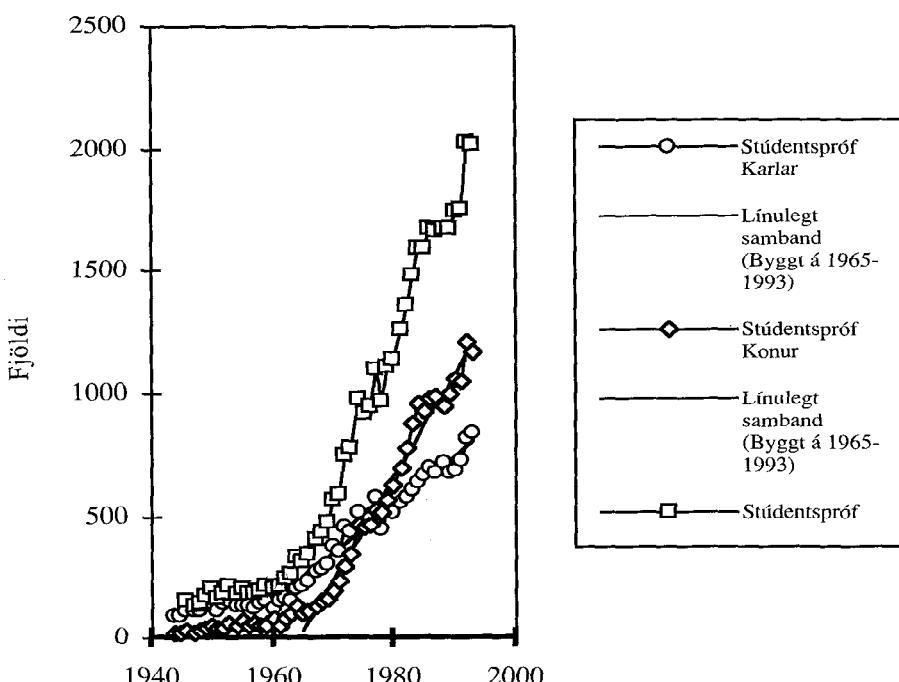
Mynd 2. Fjöldi íslenskra háskólastúdenta, þar sem m.a. eru notaðar tölur frá LÍN um fjölda íslenskra námsmanna erlendis. Byggt er á tölum frá Hagstofu Íslands.

Mynd 3. Fjöldi skráðra, nýskráðra og brautskráðra stúdenta samkvæmt tölum frá Nemendaskrá HÍ. Auk þess eru sýndar aðhvarfslínur sem miðaðar eru við árin 1969-1993.

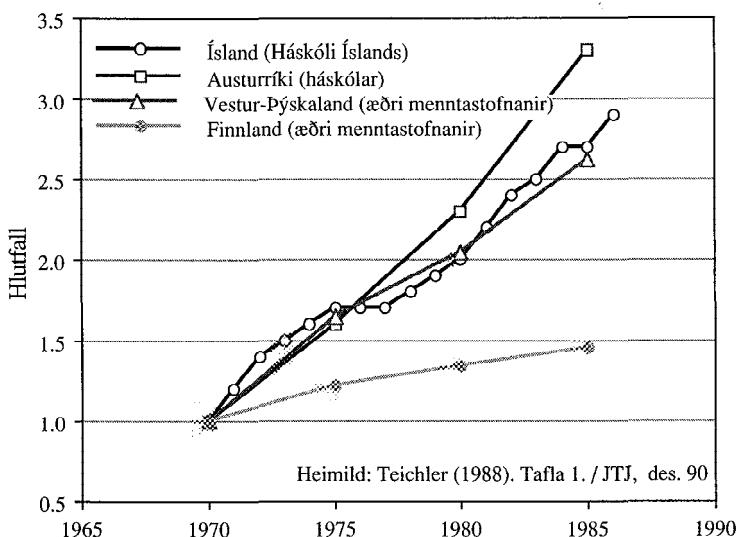
Ekkert sem kemur fram á mynd 3 bendir til annars en að skólasóknin við HÍ muni halda áfram að aukast með svipuðum meðalhraða um nokkurt skeið nema skólinn reyni að hamla þarna á móti eða aðrir skólar á háskólastigi auki framboð sitt verulega.⁴ Fjölgun skóla á háskólastigi ætti að taka þrýstinginn af Háskóla Íslands þótt ekki beri mikið á því enn. Aðrir skólar taka frekar lítið hlutfall nemenda á þessu stigi eins og er, en það hlýtur að breytast eftir því sem skólunum fjölgar.

Stöðug fjölgun þeirra sem taka stúdentspróf styður einnig þessa spá um fjölgun nemenda í háskólanámi (sjá mynd 4). Í atvinnuleysi telja margir þeirra sig varla hafa í önnur hús að venda en í áframhaldandi nám og líklega horfa þeir helst til háskólanáms, enda er nám til stúdentsprófs í sjálfu sér ekki undirbúningur undir neitt sérstakt starfssvið. Af fjölgun stúdenta má ráða að þrýstingur á háskólastigið muni halda áfram að aukast án afláts um nokkra hríð. Þessi þróun mála í framhaldsskóla mun þannig hafa mikil áhrif á uppbyggingu háskóla. Vöxtur háskólastigsins mun aftur á móti festa stúdentsprófið í sessi og raunar draga mátt úr tilraunum til þess að efta aðrar brautir í framhaldsskóla. Víxlverkunin þarna á milli er því áhrifamikil og erfitt verður að hafa áhrif á hana. Fyrir bragðið festist stúdentsprófið í sessi sem almennt framhaldsskólapróf. Pannig verður framhaldsskólinn „almennur grunnskóli“ og fyrir bragðið verður fólk því í almennu grunnámi frá 6 til 20 ára.

Mynd 4. Fjöldi stúdenta síðari hluta þessarar aldar. Hópnum er skipt eftir kyni og sýndar aðhvarfslínur fyrir árin 1969-1993.

Ef einhver kynni að halda að þenslan sem hér hefur verið bent á sé eitthvað sérstök fyrir Háskóla Íslands (eða íslenska háskólastigið) þá sýnir samanburður við aðrar þjóðir sem hafa að ýmsu leyti sambærileg háskólakerfi (Austurríki og Þýskaland) að sama þróun hefur orðið þar (sjá mynd 5; athuga að í Finnlandi er háskólakerfið „lokað“). Hér hefur aðeins verið bent á hver þróunin hefur verið hingað til en gefið til kynna að sama þróun verði enn um sinn. Að því verður vikið aftur síðar.

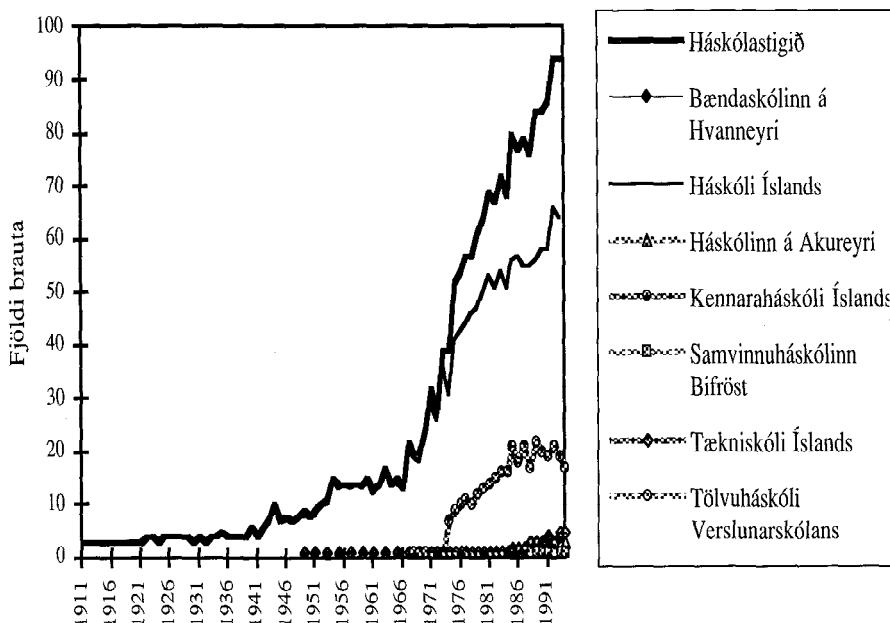

Mynd 5. Hlutfallsleg fjölgun íslenskra stúdenta í háskólanámi samanborið við þrjú önnur lönd frá árinu 1970. Fjöldi 1970 = 1.⁵

En það er ekki aðeins nemendum sem fjölgar á háskólastigini. Bæði skólum og námsbrautum fjölgar einnig og þetta aukna framboð náms togar vitanlega fleira námsfólk á þetta skólastig og heldur þannig við þeirri fjölgun sem hér hefur verið undanfarið. Full ástæða er til að ætla að þessi fjölgun prósgráða sem fólk stendur til boða á háskólastigi haldi áfram næstu áratugina.

⁴ Sumum sem þekkja til skólamála kann að þykja það mikil einföldun að styðjast eingöngu við línulegt aðhvarf þegar athuguð er þróun þar sem mjög margir sterkir þættir hljóta að hafa áhrif, svo sem stærð árganga, efnahagsástand, breytileg afstaða til menntunar og margt fleira. Vandinn er hins vegar så að línulega sambandið skýrir bersýnilega allt of mikil af dreifingunni sem athuguð er til þess að leyfilegt sé að velta fyrir sér einhverjum flóknari samböndum að sinni.

⁵ Jón Torfi Jónasson, 1991, mynd 17.

Mynd 6. Sýndur er fjöldi prófgráða sem fólk hefur fengið í íslenskum skólum á háskólastigi. Þar eru taldar með allar gráður sem þessir skólar veita og þar með er talið tveggja ára grunnnám. Fjölda gráða í KHÍ má m.a. rekja til valgreina í kennaranáminu.

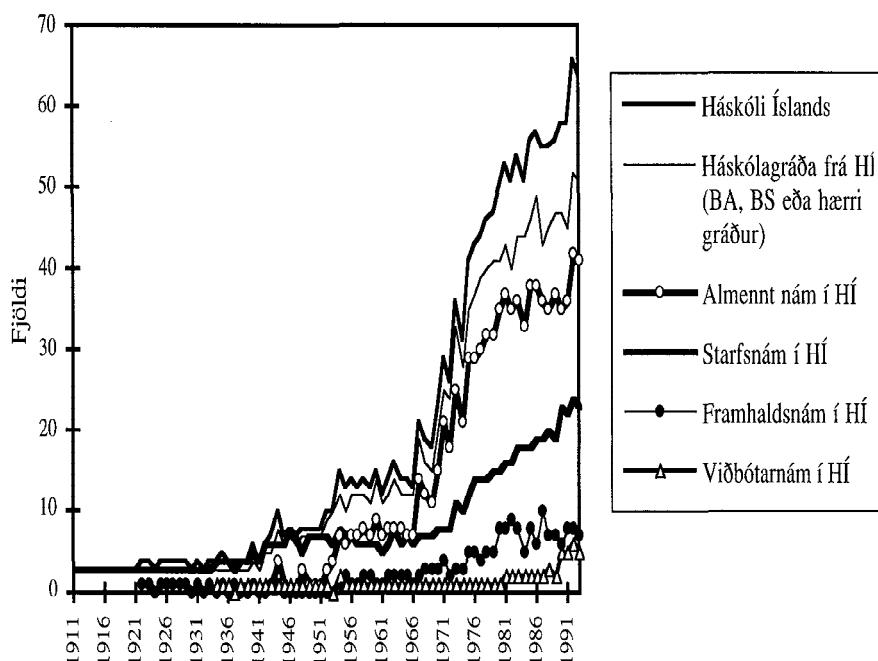
Eðli háskólanáms á Íslandi

Nú verða athuguð ákveðin einkenni þessarar öru þróunar háskólastigsins, einkum hvort um sé að ræða almenna, nokkuð fræðilega menntun sem sé keimlík stúdentsprófinu en þó í framhaldi af því eða hvort háskólastigið bjóði upp á hefðbundna starfsmenntun?

Háskóli Íslands var upphaflega skóli fyrir embættismenn (sbr. frumvarp um háskóla frá 1881 og lögðin frá 1909) þótt fræðilegu námi væri ætlaður nokkur sess í heimspekideild. Í lögum skólans er þetta bersýnilega höfuðverkefni hans þar til þeim er breytt árið 1957 og vísindahlutverk hans er lögfest. Erfitt er að meta hvort Háskóli Íslands sé í raun starfsmenntunarstofnun eða skóli sem veiti almenna, fræðilega menntun á ólískum svíðum. Ein leið til þess að áttu sig á þessu er að skipta prófgráðum í tvennt. Í öðrum floknum eru starfsnámsgreinar og í hinum almennt fræðilegt nám (sem er þó oftast tengt einhverjum starfs- eða fræðasviðum). Á mynd 7 er sú skipting sýnd og þar kemur fram að fræðilegu prófgráðunum hefur fjölgæð meira en hinum.⁶ Þetta bendir til þess að það sama sé að gerast á

⁶ Ég þakka Árna Stefánssyni þessa samantekt. Hann hefur tekið saman úr útskriftarskráum frá hverju ári, hve mörgum ólískum gráðum var lokið það árið. Um flokkunina má lengi deila, en lesendur

háskólastiginu og áður hafði gerst á framhaldsskólastiginu. Almenn menntun verður þar mun fyrirferðarmeiri en sérhæfð starfsmenntun. Að vísu sýnir myndin ekki hvert vægi starfsmenntunarbrautanna væri ef tekið væri tillit til nemendafjölda, en ef fjöldatakmörkuninn í starfsgreinabrautir verður jafn áberandi í háskóla og í framhaldsskóla þá mun aðsókn færast yfir á almennu brautirnar þótt það sé ekki endilega það sem nemendur kjósa helst.⁷ Myndin bendir til þess að almennu námsbrautunum eins og þær eru kallaðar hér hafi fjölgæð mun hraðar en hinum. Vöxtur á háskólastigi verður þá meiri í almennu námi en í starfsnámi þótt einhver viðleitni verði til þess að efla starfsnámsbrautir, m.a. í öðrum skólum en Háskóla Íslands.

Mynd 7. Fjöldi einstakra prófgráða við Háskóla Íslands. Peim er m.a. skipt í two flokka eftir því hvort þær teljast vera undirbúnингur undir tiltekin störf eða starfssvið eða almenn fræðileg menntun. Allar prófgráður lenda í a.m.k. tveimur flokkum þannig að ekki dugir að leggja saman tölur í einstökum flokkum til þess að fá heildarfjöldann. (Sjá viðauka I.)

eru beðnir um að hafa hugfast að hún er gerð til þess að reyna að greina einhverja meginstrauma.

⁷ Fjöldatakmörkunum er beitt á þó nokkrum starfsmenntunarbrautum nú þegar. Þar má nefna læknisfræði, hjúkrunarfræði, sjúkraþjálfun, lyfjafræði lyfsala, tannlæknингar, hagnýta fjölmíðun, kennslufræði, félagsráðgjöf og námsráðgjöf í HÍ auk þess sem nemendafjöldi í Kennaraháskóla Íslands er takmarkaður.

Það eru ýmsar leiðir til þess að tengja nám starfsvettvangi. Ein leið er að setja á laggirnar afmarkaðar brautir sem eru ætlaðar sem undirbúningur undir tiltekin störf svo sem prestsþjónustu, tannlækningar eða sjúkraþjálfun. Embættisskólanir þrír sem Háskóli Íslands er reistur á voru af þessu tagi. Önnur leið er að byggja upp námsbraut eða -brautir sem eiga að veita nokkuð almennan undirbúning sem gæti nýst við margvísleg störf og treysta þannig böndin á milli skólans og þjóðlífsins þótt ekki sé skilgreint hvernig menntunin eigi að nýtast. Nám í heimspekideild er í þessum flokki og nám á fjölmögum brautum annarra deilda.

Það hefur oft verið ásetningur þeirra sem sett hafa fram hugmyndir um þróun Háskólans að fara fyrri leiðina og reyna þannig að auka mikilvægi skólans fyrir atvinnulífið. En það er eins og framrásin hafi verið önnur en til var stofnað. Upp úr umræðu um offjölgun háskólanema á árunum kringum 1930 koma upp hugmyndir um starfsnámsbrautir sem kristallast svo um hríð í uppbyggingu atvinnudeildarinnar.⁸ Þar var í orði mjög eindregin og langvarandi tilraun gerð til þess að tengja háskólastarfið atvinnulífinu. Sú tilraun til tengingar virðist hafa mistekist gjörsamlega nema hvað deildin naut stuðnings úr happdrættissjóði! Síðan hefur lítið verið reynt að binda skólann fastan við tilteknar greinar atvinnulífsins.⁹ Með þessum orðum er alls ekki verið að gefa til kynna að tengsl Háskóla Íslands við íslenskt þjóðlíf séu lítil eða ómerkileg, aðeins að þau séu ekki af þeim toga sem oft hefur verið stefnt að.¹⁰ Í raun er það aðeins ein deild Háskólans sem er í þeim tengslum við atvinnulífið sem margir gera sér ugglauð í hugarlund að séu til fyrirmynðar um starfsmenntun. Það er læknadeild.¹¹ Þar alast nemendur upp á vinnustað, fá að tengja fræðilegan skilning sinn raunverulegum viðfangsefnum og læra til starfa á vettvangi. Þeim sem skoðar það kerfi í smáatriðum má verða ljóst hve erfitt að er að koma því á í öðrum greinum, jafnvel þótt allir væru sammála um að það væri skynsamlegt.

Tilraunir til þess að tengja Háskólann og atvinnulífið munu áfram verða gerðar af og til og sumt af því sem reynt verður mun væntanlega takast í einhvejum mæli. Það má ef til vill skipta þessu sambandi háskóla og atvinnulífs í tvennt. Annars vegar er starfskynning og starfsþjálfun. Þessi þáttur mun í flestum tilvikum verða lítill og ófullnægjandi (en mjög sterk tengsl við starfsvettvang geta líka haft neikvæðar hliðar þótt þær jákvæðu séu mikilvægari

⁸ Atvinnudeild er tilgreind í lögum um Háskóla Íslands frá 1936-1957 sem ein af deildum HÍ.

⁹ Í þessu sambandi er athyglisvert að velta fyrir sér tengslum uppbyggingar raunvisindadeilda og eflingu heimspekideilda við hugmyndir um menntun kennara í framhaldsskólam á sjöunda áratugnum.

¹⁰ Sjá ágæta umfjöllun Ingjalds Hannibalssonar (1995) um tengsl viðskiptaskorar við íslenskt atvinnulíf. Sjá einnig ábendingar mínar um þetta mál (Jón Torfi Jónasson, 1990, 1992, 1993, 1994).

¹¹ Að vísu má segja að þetta gildi alveg eins um tannlæknadeild, því þar er settur upp vinnustaður inni í skólanum. En formlega er það aðeins annað. Ekki er hér gerður greinarmunur á hjúkrunarfæðingum, lyfjafræðingum, læknum og sjúkraþjálfurum þótt starfsþjálfunarkerfin séu misjöfn.

í námi sem líta má á sem starfsnám). Hins vegar mun verða um að ræða laus tengsl þar sem ýmis verkefni, m.a. margvíslegar rannsóknir verða unnar í tengslum við vinnustað eða starfsgrein og ekki er ólíklegt að þetta komi til með að aukast um skeið (eða á meðan viðkomandi aðilar hafa ekki sterkt rannsóknar- og þróunarstarf á sínum vegum og þurfa ekki að varðveita mikilvæg framleiðslu- leyndarmál).

Pað má gefa því gaum í þessu sambandi að Endurmenntunarstofnun Háskóla Íslands hefur tekist að tengja vel saman menntun og atvinnulíf, en það nám sem þar fer fram er oft á tíðum af allt öðru tagi en venjulegt háskólanám; námskeiðin eru flest stutt, mjög sérhæfð og gera ekki ráð fyrir sjálfstæðum verkefnum eða prófum. Vera má að tengsl háskólans og atvinnulífsins verði miklu frekar í endurmenntun en grunnmenntun enda eru þau tengsl eðli málsins samkvæmt eðlilegri. Skilin á milli endurmenntunar og framhalds- eða viðbótarmenntunar verða þó seitn mjög skýr.

Í kjölfar þessarar umræðu um eðli háskólanámsins þar sem niðurstaðan er sú að stór hluti háskólanemendanna hafi lagt stund á fremur almennt, fræðilegt nám, má spyrja hvort ekki verði allt of margt háskólamenntað fólk í landinu - hvort við þurfum á því öllu að halda?

Því hefur lengi verið haldið fram að of margir ljúki stúdentsprófi og of margir séu í háskólanámi. Á árunum 1927-1928 voru miklar umræður í HÍ og viðar um offjölgun stúdenta og virtust margir sammála um að í óefni stefndi. Rektor háskólans á þeim tíma, Ágúst H. Bjarnason, taldi að allt stefndi í að tvöfalt fleiri stunduðu háskólanám en „hæfilegt þykir annars staðar“.¹² Vandinn var talinn stærstur í lækna- og lagadeild og þar var „sýnilegur voði á ferðum fyrir nemendurna sjálfa, sá, að þeir um fjölmörg ár fái lítið eða ekkert að gera að afloknu prófi“.¹³ Umræða af þessu tagi hefur komið upp af og til síðan og ýmsar hugmyndir hafa komið fram um hvernig sporna mætti gegn þessari þróun. Hins vegar má benda á að atvinnuleysi hefur verið minna meðal háskólamenntaðs fólks en annarra hér á landi og hlutfall háskólamenntaðs fólks er mjög svipað því sem er á öðrum Norðurlöndum.¹⁴ Pað er ekkert sem bendir til þess að fjöldi háskólamenntaðs fólks sé meiri en „þörf er á“. Hins vegar má færa ýmis almenn rök fyrir því að mikil menntun sé atvinnulífi og þjóðfélaginu í heild til hagsbóta.

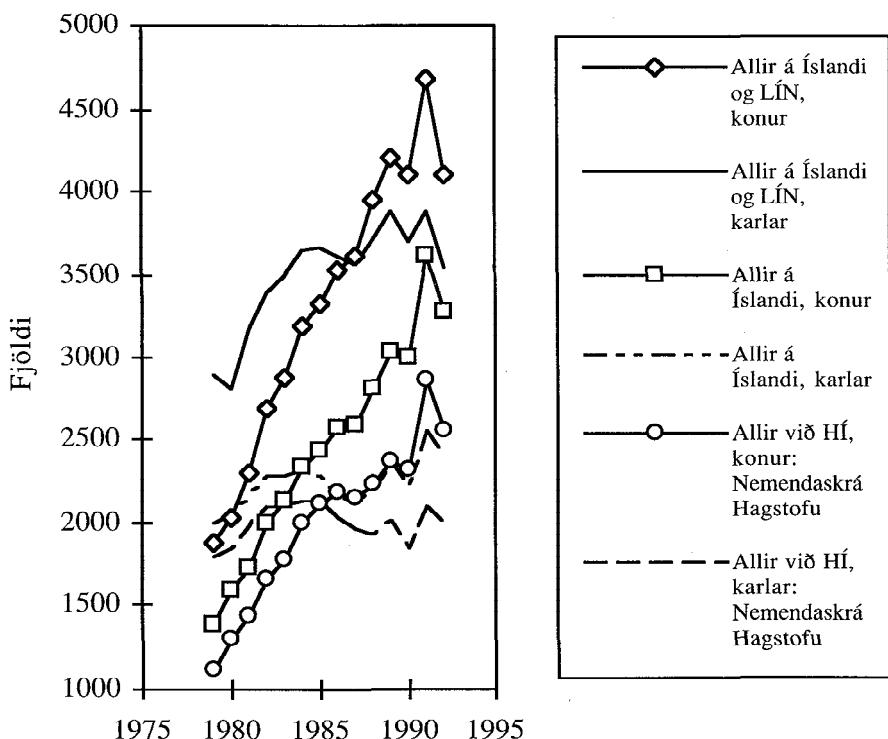
Konum fjölgar en ekki körlum

Í umfjöllun um mikla fjölgun á háskólastiginu og hugsanlega breytt eðli þess þá vekur það athygli hve ólíkan þátt konur og karlar hafa átt í þessari þróun undanfarinn áratug.

¹² Árbók Háskóla Íslands, háskólaárið 1928-1929 (1931). [Bls. 10].

¹³ Árbók Háskóla Íslands, háskólaárið 1928-1929 (1931). [Bls. 11].

¹⁴ Jón Torfi Jónasson, 1992, mynd 6.

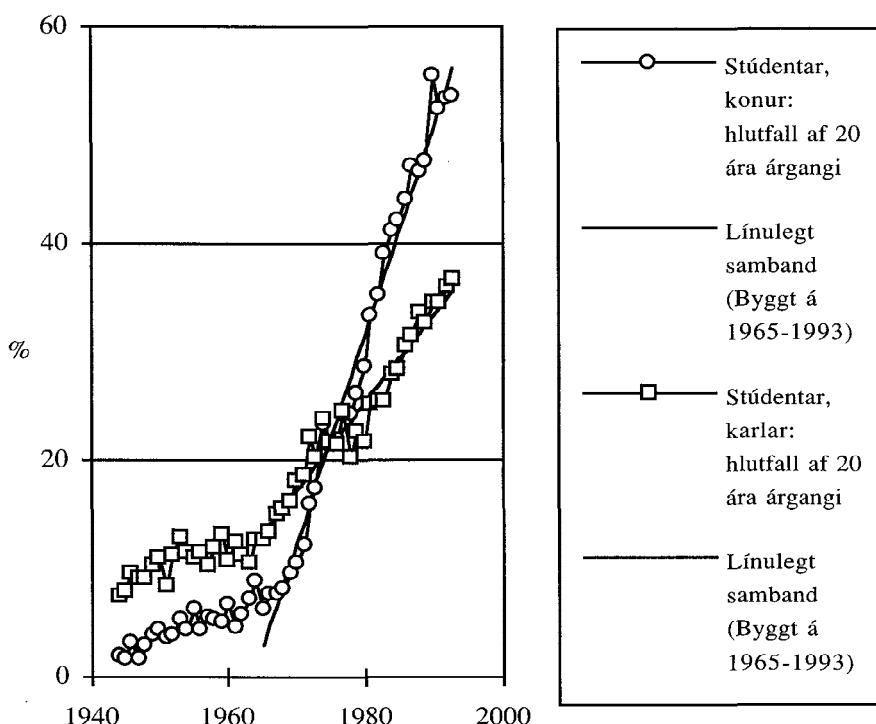
Mynd 8. Konur og karlar í háskólanámi árin 1979-1992. Sýndar eru tölur fyrir Háskóla Íslands, fyrir þá sem eru skráðir í háskólanám á Íslandi og fyrir alla íslenska háskólastúdenta þar sem tölur frá LÍN eru notaðar til þess að meta fjölda í námi erlendis. Byggt á gögnum frá Hagstofu Íslands.

Mynd 8 sýnir að undanfarinn áratug hefur piltum ekki fjölgæð í Háskóla Íslands og allan vöxt skólangs þetta tímabil er að rekja til stúlkna, sem nú eru orðnar mun fleiri en piltarnir. Svipaða sögu er að segja þegar litið er til allra háskólanna hér á landi. Þetta er ekki síst athyglisvert vegna þess að þótt piltum sem taka stúdentspróf hafi ekki fjölgæð jafn mikið og stúlkum þá hefur fjöldi þeirra sem taka stúdentspróf samt sem áður aukist jafn og þétt allt þetta tímabil.¹⁵ Það er ljóst að námsval kynjanna er misjafnt og þessi þróun skyrir að nokkru leyti hvers vegna fjölgun hefur orðið svo mikil sem raun ber vitni í greinum heimspekideildar og félagsvísindadeildar umfram aðrar deildir. Að auki eru þetta „opnar deildir“ sem er auðvitað líka hluti skýringarinnar á fjölgun nemenda þar.

¹⁵ E.t.v. má skýra þennan mun á konum og körlum að einhverju marki með því að karlar fari í tiltölulega styrra nám en áður og konur í tiltölulega lengra nám en áður og að í sumum tilvikum, t.d. í læknisfraði þá ýti stúlkur piltum hreinlega út.

Spá um þróun háskólastigsins

ENN stend ég við fyrri spár mínar um að háskólastigið eigi eftir að vaxa jafnt og þétt enn um hríð þótt sú grófa spá segi í sjálfu sér lítið um hvers konar nám eigi eftir að eflast mest, í hvaða skólum á háskólastigi það eigi eftir að gerast eða hvernig auknum kostnaði verði mætt.¹⁶ Nú mætti halda að einhverju hámarki verði bráðlega náð og háskólanemum hætti að fjölgja, en það er ýmislegt sem bendir til þess að það verði ekki í náinni framtíð.¹⁷ Fern rök tel ég styðja þessa fullyrðingu. Í fyrsta lagi eru engar líkur á öðru en að stúdentum fjölgji enn um sinn. Á næstu 10 - 15 árum stefnir í að 70-80% af árgangi stúlkna taki stúdentspróf og piltarnir fylgi þar á eftir (sjá mynd 9 sem sýnir þróunina undanfarin ár). Háskólaborgurum mun fjölgja fyrir bragðið.

Mynd 9. Hlutfall stúdenta ár hvert miðað við fjölda tvítugra karla og kvenna. Samanburður við tiltekinn árgang er iðulega notaður sem mælikvarði þótt vitað sé að hópurinn sem er til umfjöllunar sé ekki allur jafn gamall.

¹⁶ Jón Torfi Jónasson, 1990, 1991.

¹⁷ Ég geri ekki ráð fyrir að lög um háskólastigið eða nýjar skilgreiningar breyti hér nokkru. Líklega verða einnig gerðar tilraunir til þess að loka háskólakerfinu, en ég efast um að þær muni takast nema að hluta til eins og nú er gert.

Önnur röksemd er sú að fjölmargar nýjar starfsnámsbrautir verða byggðar upp á háskólastigi fremur en framhaldsskólastigi. Eins og bent er á annars staðar í þessu riti¹⁸ þá er ekki ólíklegt að á næstu áratugum þurfi stúdentspróf í auknum mæli til inngöngu í hefðbundið starfsnám sem nú er á framhaldsskólastigi og fyrir bragðið telji bæði piltar og stúlkur upp til hópa það nauðsynlegt að ljúka því. Við þessa þróun gæti háskólaborgurum fjölgað talsvert. Þriðja röksemdin er sú að fólk telji starfsöryggi sínu betur borgið og laun að öðru jöfnu skárrí hafi það háskólapróf heldur en ekki. Þetta mun gerast þrátt fyrir að háskólastéttir muni áfram verða mjög misvel launaðar og sumar jafnvæl tiltölulega verr en nú og þrátt fyrir að einhverjar aðrar stéttir hafi hærri laun.¹⁹ Fjórða röksemdin er að háskólakerfið sjálft vex. Alls kyns viðbótar- og framhaldsbrautir, tengdar tilteknum störfum eða rannsóknum mun eflast mjög á næstu tveimur áratugum. Þar munum við sjá þróun sem um margt er keimlík því sem varð þegar skólar sem nú eru taldir til háskóla eða eru taldir á mörkum framhaldsskóla og háskóla urðu í raun almenn viðbót við framhaldsskólann á sjöunda og áttunda ártugnum. Hér hef ég nefnt fern rök fyrir því að ég býst við stöðugum vexti háskólastigsins enn um sinn.

Ég vil víkja sérstaklega að framhaldsnámi á háskólastigi sem ég vænti að verði efti mjög hér á landi á næsta áratug. Fyrir því eru ýmis rök. Í fyrsta lagi munu fjölmargir háskólakennarar beita sér fyrir slíku námi, m.a. þeir sem eru atorkusamir í rannsóknum og telja erfitt að nýta nemendur sér til aðstoðar ef ekki er boðið upp á framhaldsnám. Í öðru lagi vilja fjölmargir nemendur styrkja stöðu sína á erfiðum atvinnumarkaði og telja að lengra háskólanám verði til þess, en hafa af ýmsum ástæðum ekki aðstöðu til náms erlendis. Þeir munu vilja fá slík tækifæri hér. Í þriðja lagi fer áhugi á rannsóknum hægt og sígandi vaxandi víðs vegar í atvinnulífinu og til þess að stunda þær verður fólk að kunna til verka. Háskólamenn skilja þetta betur en margir aðrir og munu nota þetta sem rök fyrir uppbyggingu slíks náms. Í fjórða lagi mun reynt að gera greinarmun á skólum á háskólastigini eftir því hve miklar rannsóknir eru stundaðar og það mun einnig reka á eftir uppbyggingu framhaldsnáms í mörgum skólanna.

Hér að ofan var bent á hvaða breytingar hafa orðið á eðli námsbrauta ef svo má segja. Háskólanám hér á landi var lengi einkum nám fyrir embættismenn, presta, lækna og löglærða stjórnendur en upp úr miðri öldinni urðu háskólagráður fjölbreyttari og nú eru prófgráður sem með nokkrum rétti má kalla almennar fleiri en þær sem miða að ákveðnum tiltölulega afmörkuðum starfssviðum. Þetta, meðal annars, bendir til þess að almennt nám á háskólastigi verði fyrirferðarmeira en afmarkað starfsmiðað nám. Pað eru einnig fern rök sem hníga að því að þessi þróun haldi áfram þegar litið er til háskólastigsins í heild.

¹⁸ Jón Torfi Jónasson, 1995.

¹⁹ Ábendingar um þennan launamun er að finna hjá Gerði G. Óskarsdóttur (1995) og Guðbjörnu Andreu Jónsdóttur (1995).

Í fyrsta lagi gildir það sama um háskólastigið og framhaldsskólann að mörgum nemendum sem ekki er ljóst hvert hugurinn stefnir en telja sig knúna til þess að afla sér menntunar mun finnast skyndislegt að ljúka tiltölulega almennu námi. Í öðru lagi munu margar konar framhaldsgráður byggjast upp sem krefjast nokkuð almennrar grunnmenntunar. Í þriðja lagi munu verða settar fjöldatakmarkanir á mjög margar starfsnámsbrautir sem ýtir fólkvi yfir á almennu brautirnar. Í fjórða lagi þá mun yfirvöldum þykja heppilegra að setja á laggirnar almennt nám en starfsnám vegna þess að síðarnefndi flokkurinn er dýrari. Þetta mun gerast þrátt fyrir hástemmdar yfirlýsingar flestra sem um þessi mál fjalla um kosti hins gagnstæða. Ýmsar brautir verða settar á laggirnar sem verða nokkuð almenns eðlis þótt þær verði ef til vill kallaðar starfsnámsbrautir. (Einhverjir lesendur munu taka eftir að engin þessara röksemda rennir stoðum undir aukna fyrirferð fræðilega námsins vegna sjálfstæðs gildis þess.)

Niðurlag

Penslan í háskólanámi hefur verið mikil hér á landi undanfarna áratugi. Skýrast sést þetta í tölu um nemendur í Háskóla Íslands. Penslan er í sjálfu sér ekki frábrugðin því sem gerist í öðrum löndum og engin ástæða er til þess að efst um að hún muni halda áfram um nokkurt skeið. Spá míni gerir ráð fyrir að háskólastigið vaxi nokkuð hratt eins og undanfarið, fræðilegt og frekar almennt nám dafni best og framhaldsnám verði umfangsmikill þáttur í starfi háskóla hér á landi.

Þrátt fyrir mikla fjölgun háskólaborgara er ekkert sem bendir til þess að um offjölgun sé að ræða. Ekkert bendir heldur til þess að skólakerfið sé að springa, en vissulega þenst það út og sú þensla krefst viðþótarfjármagns. Þótt sú þróun sem verið hefur undanfarna áratugi muni vafalaust halda áfram munu standa deilur um hana eins og verið hefur. En ég er sannfærður um að það sem gerist næstu áratugina í þessum málum er í stórum dráttum fyrirsjáanlegt þótt aðeins hafi verið drepið á nokkra höfuðþætti hér.

Heimildir

- Árbók Háskóla Íslands, háskólaárið 1928-1929 (1931). Reykjavík: Háskóli Íslands.
- Gerður G. Óskarsdóttir (1995). *The forgotten half. Comparison of dropouts and graduates in their early work experience. The Icelandic case*. Reykjavík: Félagsvísindastofnun.
- Guðbjörg Andrea Jónsdóttir (1995). *Launamyndun og kynbundinn launamunur*. Reykjavík: Skrifstofa jafnréttismála.
- Ingjaldur Hannibalsson (1995, 27. janúar). Tengsl Háskóla Íslands og atvinnulífs - framadagar. *Morgunblaðið*, bls. 22.
- Jón Torfi Jónasson (1990). *Menntun á Íslandi í 25 ár, 1985 - 2010*. Reykjavík: Framkvæmdanefnd um framtíðarkönnun.
- Jón Torfi Jónasson (1991). *Tölur og vísbendingar um fjölda háskólanemenda á komandi árum og kostnað fyrr og nú*. Reykjavík: Félagsvísindastofnun.
- Jón Torfi Jónasson (1992). Vöxtur menntunar á Íslandi og tengsl hennar við atvinnulíf. *Í Menntun og atvinnulíf*. Reykjavík: Sammennt. [Bls. 54-83.]
- Jón Torfi Jónasson (1993). Háskólinn, vísindin og atvinnulífið. *Quadrivium. Háskólinn í dag, framtíð hans og þróun*. AIESEC-Ísland.
- Jón Torfi Jónasson (1994, 8. desember). Hvers virði er Háskóli Íslands? *Morgunblaðið*, bls. 32.
- Jón Torfi Jónasson (1995). Barátta á milli almenns bóknáms og starfsnáms á framhaldsskólastigi. [Þetta rit.]
- Jón Torfi Jónasson og Guðbjörg Andrea Jónsdóttir (Júní 1992). *Námsferill í framhaldsskóla*. Reykjavík: Félagsvísindastofnun [Skýrsla sem Félagsvísindastofnun vann fyrir menntamálaráðuneytið.]

Viðauki I. Starfsnám í Háskóla Íslands

Nám í HÍ er flokkað í ýmsa flokka eins og sýnt er á mynd 7. Hér er gefin til kynna skipting í two flokka, þ.e. starfsnám og fræðilegt (eða almennt) nám. Taldar eru upp þær greinar sem flokkaðar eru sem starfsnám. Allar aðrar prófgráður flokkast sem fræðilegt (almennt) nám.

Starfsnám í Háskóla Íslands. Erfitt er að skilgreina flokkinn skýrt. Þó er haft í huga að menntunin er skipulögð sem undirbúningur undir störf sem eru nokkuð skýrt skilgreind á vinnumarkaðinum (fræði- eða rannsóknarstörf eru þó undanskilin). Bæði kennarar og nemendur hafa nokkuð ljósa hugmynd um hvaða störf eða starfssvið bíða nemenda

Guðfræðideild

Guðfræði, embættispróf

Lagadeild

Lögfræði

Læknadeild

Hjúkrunarfræði, lyfjafræði lyfsala, læknisfræði og sjúkraþjálfun

Tannlæknadeild

Tannlæknisfræði

Verkfraeðideild

Byggingar-, rafmagns- og vélaverkfræði

Heimspeklideild

Kennarapróf í íslenskum fræðum og í sagnfræði (viðbótarnám)
(Raunvísindadeild)

Viðskipta- og hagfræðideild

Viðskiptafræði (allar brautir)

Félagsvísindadeild

Bókasafns- og upplýsingafræði, starfsréttindi í bókasafns- og upplýsingafræði, viðbótarnám fyrir skólasafnverði

Félagsráðgjöf (viðbótarnám+)

Uppeldis- og kennslufræði (viðbótarnám)

Hagnýt fjölmíðlun (viðbótarnám)

Námsráðgjöf (viðbótarnám)

